

ARTIKELEN

Omstreden wetenschap

Goede en slechte sociologie

Nico Wilterdink

*Geachte toehoorders,*¹

Omstreden wetenschap: zo luidt de hoofdtitel waarmee deze rede is aangekondigd. En zoals de ondertitel aangeeft, doel ik hiermee op de wetenschap die ik zelf beoefen, de sociologie. Dat de sociologie een omstreden wetenschap is, is een weinig opmerkelijke uitspraak, die zelf onomstreden is. Omstreden is de sociologie in twee betekenissen. Ten eerste worden beweringen van sociologen door de buitenwacht lang niet altijd als waar aanvaard en er worden soms vraagtekens gezet bij de wetenschappelijke status van de sociologie als zodanig. En, ten tweede, binnen de sociologie is er onenigheid over wat juiste, waardevolle, interessante inzichten zijn, wat goede en wat slechte sociologie is. Dat tweede aspect versterkt het eerste: waar sociologen elkaar openlijk in de haren zitten, ondermijnt dat hun wetenschappelijk gezag naar buiten toe.

Nu is de sociologie hierin allerminst uniek. Elke wetenschap is omstreden in beide betekenissen. Elke wetenschap kent controverses; sterker, geen wetenschap gedijt zonder controverses. En ondanks het gezag dat de wetenschap de afgelopen eeuwen verworven heeft als bron van juiste kennis, ontkomt geen enkele tak van wetenschap aan twijfels en kritiek van buitenstaanders; wetenschappelijke kennis concurreert altijd met waarheidsclaims van 'leken'. Dat geldt ook – en de laatste tijd zelfs in toenemende mate – voor de natuurwetenschappen en hun toepassingen. Denk bijvoorbeeld aan de bloei van alternatieve geneeswijzen, of de kritiek op de biologische evolutietheorie, of de recente discussies over klimaatverandering.

Maar de sociologie, net als de andere menswetenschappen, is nog altijd veel meer omstreden. Wat houdt dat in, wat is er in dit opzicht in de loop van de tijd veranderd, en hoe moeten we de bestaande controverses in en rond de sociologie beoordelen? Kunnen we goede en slechte sociologie onderscheiden, en hoe dan? Dat zijn, heel in het kort, de vragen die ik hier wil behandelen. Het zou te ver gaan om te zeggen dat ik hier een nieuwe 'balans van de sociologie' opmaak, om de titel van het nog altijd leerzame en behartenswaardige boek van Goudsblom uit 1974 aan te halen², maar ik wil daar wel enkele aanzetten toe geven.

1 Iets gewijzigde en van noten en literatuurverwijzingen voorziene tekst van een rede, uitgesproken op 10 juni 2011 ter gelegenheid van het afscheid als hoogleraar Cultuursociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Met dank aan Ali de Regt voor suggesties en steun bij de voorbereiding.

2 Goudsblom (1983), tweede druk.

Nico Wilterdink

Eerst een korte terugblik op de geschiedenis. De sociologie is altijd een verdeelde wetenschap geweest. Begonnen in de negentiende eeuw als een project van eigenzinnige sociale denkers, kreeg ze in de twintigste eeuw langzamerhand een plaats aan universiteiten, waardoor er meer behoefte kwam aan systematisering en standaardisering van kennis. Er verschenen leerboeken en overzichtswerken waarin een aantal denkers gecanoniseerd werd tot de grondleggers van het vak, en er werden pogingen ondernomen om tot een overkoepelende theoretische synthese te komen.³ Maatschappelijke erkenning kreeg de sociologie vooral na de Tweede Wereldoorlog in de vorm van de vestiging van universitaire leerstoelen en studieprogramma's, wat stimuleerde tot verdere standaardisering van theorie en onderzoeksmethoden. In de jaren vijftig en beginjaren zestig was er onder de beoefenaren van het vak in het algemeen een groot optimisme over de groei en de convergentie van wetenschappelijke inzichten⁴, en waren er bij de buitenwacht navenant hoge verwachtingen over wat deze jonge, dynamische wetenschap niet allemaal vermocht, niet alleen in het bieden van inzicht in het functioneren van de maatschappij, maar ook als instrument om maatschappelijke kwalen te lijf te gaan en de vooruitgang te bevorderen.⁵

In deze sfeer van optimisme ging ik in 1964 in Amsterdam sociologie studeren. Acht jaar later, toen ik afstudeerde en mijn loopbaan als universitair socioloog begon, was het klimaat volledig veranderd. Aan de ene kant waren de aantallen studenten, afgestudeerden en docenten-onderzoekers in het vakgebied aanzienlijk gegroeid en die groei was nog gaande. Institutioneel bloeide het vak dus als nooit tevoren, maar tegelijk verkeerde het in een diepe theoretische crisis, die ook als zodanig werd benoemd.⁶ De verwachting van theoretische convergentie was in haar tegendeel omgeslagen; er heerste grote verdeeldheid, sociologen verklaarden zich aanhangers van verschillende richtingen en bestreden elkaar in scherpe bewoordingen, op een manier die soms deed denken aan de strijd tussen politieke partijen of godsdienstige sekten. Vriendelijk en deftig uitgedrukt, was sociologie een polyparadigmatische wetenschap⁷, maar daarbij rees de vraag of het überhaupt wel een wetenschap was. In elk geval deed deze richtingensrijd de reputatie van het vak geen goed. Journalisten en spraakmakende intellectuelen lieten

3 Zoals Parsons (1937).

4 Getuige bijvoorbeeld de vaak aangehaalde woorden uit de flaptekst van het invloedrijke leerboek *Moderne Sociologie* van Van Doorn en Lammers (1959, 5e druk 1964): 'De schrijvers gaan uit van de gedachte dat de klassieke sociologie, de tijd van de grote stelsels, als eenmanswerk ontworpen en in het gunstigste geval tot "scholen" uitgebouwd, thans voorbij is. Het sociologisch denk- en spuurwerk vertoont de tendentie zich tot één samenhangend wetenschappelijk systeem te ontwikkelen'.

5 Zo meende de essayist Rudy Kousbroek bij monde van het pseudoniem Leopold de Buch nog in 1968 dat de sociale wetenschappen beschikten over 'monumenten van kennis' die te weinig benut werden en dat de Amerikaanse voorsprong op Europa voor een belangrijk deel berustte op 'de hoge ontwikkeling van de sociale en manageriale wetenschappen in de VS (...)' (de Buch 1968: 220).

6 Gouldner (1970). Deze 'crisis van de sociologie' gaf aanleiding tot de oprichting van het Amsterdams Sociologisch Tijdschrift in 1974; zie voor een terugblik: Wilterdink & van Heerikhuizen (2004).

7 Naar het veelbesproken werk van Kuhn (1970).

zich er nu regelmatig in schampere bewoordingen over uit. De sociologie was, in beide betekenissen, meer omstreden dan ooit.

Een sociologische verklaring voor deze omslag in de sociologie is niet moeilijk te geven. De omslag vond plaats in de context van de veranderingen die bekendstaan als ‘de woelige jaren zestig’ of ook wel, in een wat andere tijdsafbakening, ‘de linkse jaren zestig en zeventig’, een periode waarin in de hele westerse wereld groepen jongeren zich doelbewust gingen afzetten tegen het gezag, de machthebbers, het establishment dan wel het systeem, daarin ook gehoor vonden en hun machtskansen en mogelijkheden daadwerkelijk zagen toenemen. Voor het duiden en verklaren van de protestbewegingen was de bestaande academische sociologie echter slecht toegerust, en nog minder voor het legitimeren ervan. En juist aan dat laatste bestond bij vele protesterenden behoefte: ze zochten naar een oriëntatiekader dat hun acties een ruimere zin en rechtvaardiging kon geven, en dat probeerden ze te vinden in sociaal-wetenschappelijke theorieën die lieten zien wat er mis was aan de bestaande maatschappelijke verhoudingen.

Die theorieën waren niet te vinden in de *mainstream* sociologie. De naoorlogse theoretische convergentie was juist een heel andere kant op gegaan: dominant was het paradigma van het functionalisme, dat de maatschappij opvatte als een geïntegreerd sociaal systeem waarvan de delen in onderlinge verbondenheid bijdroegen tot de instandhouding van het systeem.⁸ Voor conflicten was in deze benadering nauwelijks plaats, tenzij als tijdelijke aberraties, uitingen van spanningen waarvoor aanpassingsmechanismen konden worden ingezet. En voorzover er aandacht was voor veranderingen, werden deze doorgaans onder de noemer van ‘modernisering’ geplaatst, de geleidelijke ontwikkeling naar een modernere – meer gedifferentieerde en grootschaliger en rationeler georganiseerde – samenleving. In een tijd van hevige conflicten en grote veranderingen werd dit functionalisme door studenten en jonge afgestudeerden steeds meer als ontoereikend, vertekend en irrelevant ervaren: dat was de crisis van de sociologie. Als radicaal alternatief diende zich een theorie aan die internationaal van enorme invloed was maar in de westerse sociale wetenschappen was gemarginaliseerd: het marxisme, dat immers conflict en schoksgewijze verandering centraal stelde en de bestaande kapitalistische verhoudingen in een kritisch licht plaatste. Diverse varianten van marxisme en neomarxisme werden in stelling gebracht tegen de gevestigde, ‘burgerlijke’ sociologie, die ten dienste zou staan van de heersende klasse.⁹ Zo kreeg de groeiende verdeeldheid in de sociologie rond 1970 een uitgesproken politieke en ideologische lading. Deze ontvankelijkheid van de sociologie voor politiek-maatschappelijke invloeden getuigde van een geringe autonomie van het vak en een nog zwak ontwikkeld eigen wetenschappelijk kennisbestand.

Andere alternatieven voor het functionalisme deden eveneens van zich spreken. Sommige, vooral Amerikaanse sociologen bepleitten en beoefenden een microsociologie van het dagelijks leven, gericht op de alledaagse omgang tussen men-

8 Zoals uiteengezet door Parsons (1951).

9 Over de achtergronden van de opleving en vervolgens teloorgang van het marxisme: Wilterdink (1998; 2004).

Nico Wilterdink

sen. Deze interpretatieve benadering¹⁰ was niet direct verbonden met politieke stellingnames, maar nam wel kritisch afstand van de regels en vanzelfsprekendheden van gevestigde instituties, en gaf daarin eveneens uitdrukking aan de tijdgeest.¹¹ Daarnaast werden verschillende varianten van historische sociologie ontwikkeld, deels in aansluiting op het marxisme, deels in kritiek daarop.¹² In Amsterdam bloeide de historische sociologie op onder de benaming ‘figuratiesociologie’, waar ik nog over kom te spreken.¹³

Sinds de jaren zeventig is er veel in de sociologie veranderd, maar het theoretisch pluralisme is niet minder geworden, integendeel. De ontwikkeling vanaf die tijd is er een geweest van op- en neergang van verschillende stromingen – zoals het marxisme en later het postmodernisme – die allemaal hun sporen hebben nagelaten en zo per saldo tot een toenemende verscheidenheid hebben bijgedragen. Wie recente leerboeken over hedendaagse sociologische theorie bekijkt kan al gauw in de war raken door de baaierd van theoretische benaderingen en varianten en afsplitsingen van benaderingen die worden besproken onder benamingen als: systeemtheorie, conflicttheorie, kritische theorie, symbolisch interactionisme, constructionisme, etnomethodologie, ruiltheorie, rationale-keuzetheorie, netwerktheorie, structuralisme, poststructuralisme, structuratietheorie, neo-institutionele theorie, moderniseringstheorie, evolutietheorie.¹⁴ En nu heb ik nog lang niet alles genoemd.

Theoretisch pluralisme, verdeeldheid, onoverzichtelijkheid: dat is de sociologie tot op heden dus blijven kenmerken, nu zelfs meer dan ooit. Toch wordt er nu, in tegenstelling tot veertig jaar geleden, zelden meer gesproken van een crisis in de sociologie – al wordt die uitdrukking een enkele maal weer van stal gehaald¹⁵ –, en een crisisgevoel is ook veel minder te bespeuren. In elk geval is er geen sprake meer van een hevige, politiek en normatief geladen ideeën- en richtingenstrijd. De meeste academische sociologen noemen zich niet aanhanger van de ene of de andere theoretische richting; veeleer stellen ze zich op als eclecticici, die uit de beschikbare sociologische theorieën een keuze maken die het beste past bij het probleem dat ze onderzoeken.¹⁶ Theorieën zijn, volgens een veel gebruikte meta-

10 Waaronder de al langer bestaande stroming van het symbolisch interactionisme – die terugging op Mead (1934) en de Chicago School – en de nieuwere en radicalere richting van de etnomethodologie.

11 Zoals in het werk van Becker (1963) over marihuanarokers en andere *outsiders*, en van Goffman (1961) en Scheff (1966) over de behandeling van psychiatrische patiënten.

12 Een invloedrijke theorie die aansloot bij het marxisme was die van Wallerstein (1974) over het ontstaan en de ontwikkeling van het moderne of kapitalistische ‘wereldsysteem’; daartegenover was er in reactie op het marxisme een *cultural turn* waarin de nadruk kwam te liggen op culturele codes, mentaliteiten, vertogen, symbolische constructies.

13 Waarbij Norbert Elias’ studie *Ueber den Prozess der Zivilisation* uit 1939 (opnieuw uitgegeven in 1969, in het Nederlands vertaald in 1982) voorbeeld en inspiratiebron was. Een overzicht van de historische sociologie in Nederland in de jaren zeventig geeft Wilterdink (1986a).

14 Zoals Ritzer (2000); Wallace & Wolf (2006).

15 Zoals kort geleden in een pessimistische beschouwing van Houtman (2009). Eerder en uitgebreider: Cole (2001).

16 Kuipers & Van Venrooij (2004), 462-3.

foor, *tools*, stukken gereedschap, hulpmiddelen om inhoudelijke vragen te beantwoorden. En naarmate de *tool kit*, de gereedschapskist, meer te bieden heeft, is de kans groter dat de onderzoeker het juiste gereedschap vindt. Zo bezien is theoretisch pluralisme eerder een voordeel dan een nadeel.

Van richtingstrijd naar eclecticisme, van crisisbesef naar acceptatie of zelfs waardering van verschil: zo zou men de ontwikkeling van de laatste vier decennia kunnen typeren. Een eerste verklaring hiervoor is gelegen in het wegvallen van de condities die indertijd tot het opklaaien van de richtingstrijd hadden geleid, waaronder de verzwakking en bijna-verdwijning van het marxisme in zijn orthodoxe en politiek georganiseerde vormen.¹⁷ Maar behalve externe maatschappelijke invloeden waren veranderingen binnen de wetenschap zelf van belang. De theoretische crisis van de sociologie in de jaren zeventig, gevolgd door een institutionele crisis zo'n tien jaar later - toen de studentenaantallen dramatisch afnamen en sociologische instituten moesten inkrimpen of zelfs sluiten - stimuleerde niet alleen tot theoretische vernieuwingen, maar ook tot een breed gedeeld streven het vak een degelijker wetenschappelijk aanzien te geven. Dat gebeurde vooral door veel meer nadruk te leggen op zorgvuldig empirisch onderzoek. Wat daarbij hielp, was de ontwikkeling van de computertechnologie en softwareprogramma's, die het verzamelen en verwerken van grote hoeveelheden gegevens vergemakkelijkten en nieuwe soorten analyse mogelijk maakten.¹⁸ Door de toenemende nadruk op zorgvuldig, methodisch verantwoord onderzoek - ook in de opleidingen - raakten principiële theoretische geschilpunten op de achtergrond.

Deze tendens is ook bevorderd door veranderingen in de organisatie van het wetenschapsbedrijf. Er heeft zich een, om met Geert de Vries te spreken, bureaucratisch-sciëntometrisch regime gevormd waarin het voor individuele wetenschapsbeoefenaren en onderzoeksgroepen steeds belangrijker is geworden om regelmatig te publiceren in erkende en liefst internationale, dat wil zeggen Engelstalige wetenschappelijke tijdschriften.¹⁹ En omdat deze tijdschriften doorgaans strikte eisen stellen aan onderzoeksmethodiek en verantwoording, is er een toenemende druk om wetenschappelijk werk te leveren dat aan deze eisen voldoet.

Deze verdergaande professionalisering van de sociologie heeft ten minste één voordeel: de wetenschappelijke status van het vak is erdoor verstevigd. De professionele claim van wetenschappelijke expertise lijkt toenemende erkenning te hebben gevonden.²⁰ Sociologen verschijnen nu in de media minder als goedwillende wereldverbeteraars en meer als deskundigen over maatschappelijke kwesties. Kortom, de sociologie is nu in de beide betekenissen minder omstrede dan eerder het geval was. Ze is meer een normale wetenschap tussen andere geworden, minder pretentius en minder kwetsbaar tegelijk.

17 Hetgeen mede aanleiding gaf tot de opkomst van het postmodernisme, dat een vérgaand relativisme uitdroeg en legitimeerde; Wilterdink (2000), 13-15.

18 Niet alleen statistische, maar ook kwalitatieve analyses.

19 De Vries (2010), 9.

20 Ook zijn, in Nederland en elders, de studentenaantallen na de terugval in de jaren tachtig-negen-tig weer gaan stijgen, met vertraging gevolgd door een groei van wetenschappelijke staven. Engbersen (2005), 90-91.

Nico Wilterdink

Deze normalisering staat ook in verband met bredere sociale en culturele ontwikkelingen die het beeld van de wetenschap in het algemeen hebben veranderd. Juist doordat steeds overvloediger informatie over de meest uiteenlopende, vaak tegenstrijdige ideeën en bevindingen van al dan niet wetenschappelijke aard beschikbaar komt, is het gezag van de wetenschap als bron van zekere en betrouwbare kennis afgenomen. Steeds vaker berichten media over controverses binnen de wetenschap, steeds meer raakt het publiek ervan doordrongen dat experts op één vakgebied over dezelfde kwestie heel verschillend kunnen denken.²¹ Het beeld van de sociologie als een omstreden en verdeelde wetenschap is daardoor meer gaan lijken op dat van andere wetenschapsgebieden, inclusief de natuurwetenschappen.

Maar nu de vraag: hoe moeten we dit allemaal beoordelen? Of subjectief gesteld, wat vind ik er van? Wat is er goed aan de huidige sociologie, wat is minder goed of ronduit slecht? Het beeld dat ik geschetst heb van de ontwikkeling van de sociologie sinds de jaren zeventig is redelijk positief, maar daar zal ik toch kritische kanttekeningen bij moeten maken. Eerst zal ik het hebben over de theoretische verdeeldheid, vervolgens over de onderzoeks- en publicatiepraktijk.

Om te beginnen valt op te merken dat de verdeeldheid in de sociologie toch van een andere aard is dan in de natuurwetenschappen. Ook daar bestaan inderdaad hevige controverses, maar die betreffen voornamelijk de nieuwste theorieën en onderzoeksresultaten en de toepassingen; de ideeën waarover gestreden wordt berusten op een fonds van kennis waarover wél een hoge mate van consensus bestaat.²² In de sociologie daarentegen (en hetzelfde geldt voor de andere sociale wetenschappen) betreft de verdeeldheid ook de kern, de aard van het objectgebied zelf, de wijze waarop dat benaderd moet worden en de basisbegrippen die daarbij behulpzaam zijn; daarover worden steeds weer opnieuw vragen gesteld, waarop telkens weer andere antwoorden worden gegeven. Gezien de fundamentele verschillen in de aard van het objectgebied is het ook moeilijk voor te stellen dat de sociologie ooit een soort natuurwetenschap zal worden, ondanks verwoede pogingen daartoe. Het is vaker gezegd: menselijke samenlevingen zijn voor mensen het meest bekende maar ook het meest complexe deel van de werkelijkheid. Het is maar een klein deel van het door de natuurwetenschappen onderzochte univer-

21 Zoals onlangs nog gesignaleerd door Fresco (2011), die deze ontwikkeling interpreteert als het rondwaren van 'het spook van de irrationaliteit' (p. 16). Dat het vertrouwen in de zekerheden en zegeningen van de wetenschap de afgelopen decennia in westerse samenlevingen is verminderd, is niet alleen verkondigd door postmoderne denkers als Lyotard (1979), maar komt ook naar voren uit enquête-onderzoek: zie bijvoorbeeld Houtman e.a. (2000), 492, 497; Norris & Inglehart (2004), 67-68. Deze tendens hoeft niet zonder meer te worden beschouwd als een symptoom van toenemende irrationaliteit, maar zou juist in verband kunnen worden gebracht met de uitbreiding en verwetenschappelijking van het onderwijs, waarin kritisch denken wordt aangemoedigd. Sceptis en twijfel zijn tenslotte inherent aan de wetenschap, en een onkritische houding van louter ontzag voor de wetenschap is zelf niet erg wetenschappelijk. De kwestie is waar en wanneer een kritische houding overgaat in anti-wetenschappelijkheid, irrationalisme of vrijblijvend relativisme.

22 Vgl. Collins (2001).

sum, maar tegelijk enorm uitgebreid, oneindig gevarieerd en snel veranderend. Deze variëteit en veranderlijkheid hangen samen met een ander kenmerk waarin de sociale werkelijkheid zich van de 'natuurlijke' werkelijkheid onderscheidt: de sociale werkelijkheid wordt mede geconstitueerd door de betekenissen die mensen er zelf aan verlenen, en sociologische begrippen zijn daarmee verbonden.

Er zijn dan ook goede redenen om te veronderstellen dat theoretisch pluralisme in de sociologie zal blijven bestaan en onvermijdelijk is. Het betreft hier niet *middle-range* theorieën van sociologische specialisaties over verschillende sociale sferen of sectoren, zoals arbeidsverhoudingen of onderwijs: die hoeven elkaar op geen enkele wijze uit te sluiten en kunnen dus rustig naast elkaar bestaan. Het probleem van het theoretisch pluralisme heeft betrekking op theorieën die concurrerende claims leggen op hoe het sociale leven in het algemeen moet worden benaderd. Het zijn perspectieven, benaderingen, 'metatheorieën', die richting kunnen geven aan empirisch onderzoek maar niet direct door onderzoek kunnen worden getoetst. De oplossing van de *eclectic* voor het pluralisme probleem bestaat er nu in de concurrerende claims te relativiseren door aan elk van de theorieën een beperkte reikwijdte toe te kennen: sommige theorieën bieden bijvoorbeeld inzicht in interacties in kleine groepen en netwerken, het microniveau, andere in grootschalige sociale verbanden, het macroniveau, weer andere leggen verbindingen tussen deze niveaus. Daar is wel iets voor te zeggen, maar toch is deze oplossing onbevredigend. De theorieën geven zelf niet aan waar de grenzen van hun toepassingsmogelijkheden liggen, en er is evenmin een overkoepelende theorie die uitsluitsel geeft over hoe de verschillende theorieën zich tot elkaar verhouden, en waar de geldigheid van ene theorie eindigt en die van de andere begint. De gereedschapskist van theorieën is bij nader inzien nogal een warboel. De stukken gereedschap liggen niet netjes naast elkaar, elk met een duidelijke eigen functie, maar schots en scheef door elkaar heen, waarbij niet op voorhand duidelijk is welk voorwerp waarvoor te gebruiken is. Terwijl de ontwerpers en de verkopers van een stuk gereedschap het presenteren als een wonderinstrument dat van alles tegelijk kan, is het voor afnemers misschien alleen geschikt om sommige spijkers in sommige muren te slaan, terwijl weer anderen betwijfelen of de spijkers wel in de muur terechtkomen en het eerder zien als een waardeloos voorwerp dat rijp is voor de vuilnisbak.

Met andere woorden, het relativistische en pacificerende *eclecticisme* dat uiteindelijk niet kiest, lost het pluralisme probleem niet op. Het weigert zich uit te spreken over sociologische basisprincipes. Zijn die principes er dan helemaal niet, zijn er geen algemene uitspraken te doen over menselijke samenlevingen die de kern van de sociologie uitmaken? Ja, zulke principes of basisinzichten zijn er, en daar zal ik nu iets over zeggen.

Het terrein van de sociologie wordt gevormd door samenlevingen of samenlevingsverbanden, en deze bestaan uit mensen die op verschillende manieren van elkaar afhankelijk zijn – fysiek, materieel, emotioneel, cognitief. In en door deze onderlinge afhankelijkheden of interdependenties oriënteren mensen zich voortdurend op elkaar, vormen ze meer of minder stabiele sociale verbanden waarin ze met elkaar samenwerken of elkaar tegenwerken, met elkaar communiceren, infor-

Nico Wilterdink

matie uitwisselen en zo van en aan elkaar leren. Ze vormen gewoonten, verwachtingen en regels waarmee ze hun samenleving een zekere orde en continuïteit geven, maar brengen met elkaar ook veranderingen voort, die soms bedoeld maar vaak onbedoeld en onvoorzien zijn. Elke samenleving verandert, elke samenleving op een bepaald moment is dan ook een fase in een voortgaand historisch proces.

Zo zou een elementaire inleiding in de sociologie kunnen beginnen.²³ Het zijn heel eenvoudige en zeer algemene beweringen, waar waarschijnlijk niemand van zal opkijken. Toch worden ze zowel binnen als buiten de sociologie niet algemeen aanvaard. Sociologen zullen ze vermoedelijk herkennen als behorend tot een bepaalde sociologische richting, namelijk die van de figuratie- of processociologie. De uitgangspunten hiervan heeft Norbert Elias in 1970 geformuleerd in zijn beknopte boekje *Wat is sociologie?* Elias omschreef hier het objectgebied van de sociologie als bestaande uit sociale figuraties, dat wil zeggen kleinere en grotere netwerken van onderlinge afhankelijkheid tussen mensen. Hij introduceerde dit begrip als uitweg uit en kritiek op de veel gehanteerde maar misleidende tegenstelling tussen 'individu' en 'maatschappij', waarin het individu ten onrechte wordt voorgesteld als autonoom en ongebonden, en de maatschappij als een onpersoonlijk krachtenveld waar individuele mensen buiten staan, of als een uitgegrote persoonlijkheid, een denkend wezen dat met bepaalde bedoelingen handelt. Ook stelde Elias 'figuratie' voor als alternatief voor 'sociaal systeem', met zijn connotaties van hechte integratie, stabiliteit en scherpe omgrenzing. En ten slotte diende het begrip ertoe om het hele spectrum van samenlevingsverbanden te bestrijken, van kleine groepen tot en met de wereldsamenleving, om daarmee een brug te slaan tussen micro- en macroverhoudingen.

Elias' stellingen zijn verder uitgewerkt en toegepast in wat bekend werd als de figuratiesociologie. Daarin hebben Amsterdamse sociologen en in de eerste plaats mijn leermeester Joop Goudsblom een centrale rol gespeeld.²⁴ In Nederland werd de figuratiesociologie een van de toonaangevende richtingen, met Amsterdam als centrum.²⁵ Ik ben daar zelf van het begin af aan bij betrokken geweest.

Dit is echter niet in alle opzichten een succesvolle ontwikkeling geweest. Want wat oorspronkelijk bedoeld was als de formulering van een aantal zeer algemene uitgangspunten voor de hele sociologie, werd een specifieke richting binnen de sociologie, bijgezet als één perspectief tussen vele andere, en geïdentificeerd met één naam, die van Norbert Elias. In het bekende, meer dan vijfhonderd bladzijden tellende leerboek *Modern Sociological Theory* van de Amerikaan George Ritzer, bijvoorbeeld, wordt aan 'Norbert Elias's figurational sociology' een paragraaf van welgeteld elf bladzijden gewijd.²⁶ Het label 'figuratiesociologie' was een vehikel om

23 De passage lijkt een beetje op het begin van de inleiding van de Swaan (1996).

24 Zie bijvoorbeeld Goudsblom (1983), in het bijzonder pp.VII-XXI (Inleiding bij de tweede druk); Goudsblom (1987).

25 Beschreven door van El (2002).

26 Ritzer (2000), 374-385. Van deze elf bladzijden worden bijna twee besteed aan een 'biografische schets' van Elias en ongeveer vijf aan de 'geschiedenis van manieren' zoals door Elias (1939) uiteengezet in zijn werk over het civilisatieproces. Het is mede aan de hand van die studie – die uitmondde in een 'ontwerp van een civilisatietheorie' – dat Elias zijn figuratieperspectief heeft ontwikkeld, maar het is niet nodig beide vast aan elkaar te koppelen.

het werk van Norbert Elias ruime bekendheid te geven en een groep sociologen nationaal en internationaal tot onderlinge contacten en samenwerking te stimuleren, maar werkte ook afgrenzend. Dat is typerend voor de sociale dynamiek van theorievorming, die zelf weer sociologisch kan worden geanalyseerd.

Figuratiesociologie is voor mij dus geen perspectief naast andere, en evenmin het perspectief dat alle andere zou moeten vervangen, maar de formulering van een aantal algemene sociologische basisinzichten, en daarmee tevens van een aantal minimumvoorwaarden waaraan alle sociologie zou moeten voldoen. Dat sluit een open, eclecticisch te noemen houding tegenover de diversiteit van sociologische theorieën niet uit, integendeel, maar houdt wel kritisch eclecticisme in, dat niet alles in principe accepteert. Het betekent bijvoorbeeld de afwijzing van theorieën die stellen dat de sociologie zich richt op 'sociale systemen' waar mensen geen deel van uitmaken (die theorieën zijn er²⁷), en van theorieën die ervan uitgaan dat individuen geheel op basis van vrije keuze sociale relaties aangaan en elkaar niet echt beïnvloeden (die theorieën zijn er ook²⁸). Goede sociologie, zou ik willen stellen, is sociologie die in overeenstemming is met de basisinzichten van de figuratiesociologie, zonder dat daarvoor de term 'figuratie' hoeft te worden gebruikt of verwezen hoeft te worden naar Elias of andere sociologen die zich tot deze richting rekenen. Eigenlijk is 'figuratiesociologie' een ongelukkige benaming (even ongelukkig als 'relationele sociologie'²⁹), want het gaat om de sociologie als zodanig: om goede sociologie. Andere sociologen, zoals Pierre Bourdieu en Randall Collins, hebben vergelijkbare perspectieven ontwikkeld.³⁰ Ook zij keren zich, in wat andere bewoordingen, tegen elke suggestie van een scheiding tussen 'individu' en 'maatschappij', ook zij laten zien hoe mensen altijd in netwerken van onderlinge afhankelijkheid met elkaar verbonden zijn en daar voor- en nadelen van onderkennen, ook zij hebben een scherp oog voor hiërarchie en ongelijkheid, en zien samenlevingen als voortdurend veranderend. Elias, Bourdieu en Collins staan een radicale sociologie voor in een niet-politieke zin: een sociologie die erkent dat 'het sociale', dat wat mensen met elkaar verbindt, dwingend is en alomvattend en niet ophoudt bij de huid van individuele mensen, maar hen doordringt en vormt. Goede sociologie is radicale sociologie in deze zin. Dat houdt nog geen sociaal determinisme in: goede sociologie houdt ook de erkenning in dat menselijk gedrag nooit volledig voorspelbaar is en variaties vertoont die niet op sociale condities zijn terug te voeren.

27 Zoals het structureel-functionalisme van Parsons (1951), die 'sociaal systeem' en 'persoonlijkheidssysteem' onderscheidt, en, nog uitgesprokener, de systeemtheorie van Luhmann (1983), die individuele mensen en hun 'psychische systemen' in de 'omgeving' van sociale systemen plaatst (zie voor samenvattingen Treibel (1993), 19-44; Ritzer (2000), 185-200).

28 In uitwerkingen van de rationale-keuzetheorie, waar methodologisch individualisme (de aanbeveling om sociale processen te herleiden op het gedrag van individuele actoren) overvloedig op ontologisch individualisme (het uitgangspunt dat individuen vrij, autonoom en niet-gesocialiseerd zijn). Zie bijvoorbeeld Coleman (1986), 15-17. Coleman (1990) is voorzichtiger, maar ook hier blijft de beperking dat eigenschappen van individuen (behoeften, belangen, preferenties alsook het vermogen en de geneigdheid tot rationeel gedrag) veelal als constante gegevens worden aangenomen in plaats van als gevormd en veranderend onder invloed van sociale processen.

29 Een verwante term, voorgesteld door Emirbayer (1997).

30 Ik verwijs hier slechts naar Bourdieu (1979; 1989) en Collins (2004).

Nico Wilterdink

Van de hoogten van de algemene theorie daal ik nu af naar de onderzoeks- en publicatiepraktijk. Zoals gezegd, is er in de academische sociologie een toenemende nadruk komen te liggen op nauwkeurig en methodisch verantwoord onderzoek. Sociologische vaktijdschriften worden grotendeels gevuld met artikelen die van zulk onderzoek verslag doen. Ze leveren, zo is althans de bedoeling, valide en betrouwbare kennis op en dragen aldus hun steentjes bij aan de uitbreiding van het sociologische kennisbestand. Maar deze ontwikkeling heeft nadelen. Onderzoek wordt in toenemende mate opgesplitst in beperkte vraagstellingen waarbij bredere samenhangen en langduriger ontwikkelingen uit het zicht verdwijnen. Er treedt ook een verschuiving op van kwalitatieve, bijvoorbeeld etnografische of historische studies, die zich moeilijk in methodische richtlijnen laten vangen, naar kwantitatief onderzoek, dat het veld van studie reduceert tot een aantal meetbare variabelen waartussen correlaties worden berekend. En steeds vaker behelst kwantitatief onderzoek de statistische analyse van een omvangrijk databestand dat door anderen dan de onderzoeker zelf is verzameld.³¹ Dat is handig, want het kost weinig en bespaart de onderzoekers veel tijd en moeite, maar het betekent ook dat zij ver afstaan van degenen die ze onderzoeken en geheel afhankelijk zijn van wat het databestand te bieden heeft.³²

De studies die in vaktijdschriften worden gepubliceerd leveren vaak weinig interessante, om niet te zeggen triviale uitkomsten op. Zo wordt, om één voorbeeld te geven, in een recent nummer van het degelijke Nederlandse sociologietijdschrift *Mens en Maatschappij* uitvoerig verslag gedaan van een grondig en zorgvuldig onderzoek naar de relatie tussen betaald werk en huishoudelijke taken, waarvan de voornaamste conclusie luidt dat naarmate gehuwde of samenwonende vrouwen een veeleisender baan hebben, zij gemiddeld meer tijd in die baan steken en minder in het huishouden: een even onbetwistbaar als onopmerkelijk onderzoeksresultaat.³³

Maar lang niet altijd zijn de resultaten van zulk onderzoek onbetwistbaar. Juist kwantitatief onderzoek dat complexe en daardoor moeilijk meetbare verschijnselen in getallen pogt uit te drukken, roept vragen op naar de validiteit, de gel-

31 In hoeverre deze trends zich hebben voorgedaan, zou nader onderzocht moeten worden door middel van een systematische vergelijking van verschillende jaargangen van sociologische tijdschriften. Ter illustratie zij hier vermeld dat drie van de vier artikelen in het eerste nummer van de lopende jaargang van *Mens en Maatschappij* (maart 2011) zijn gebaseerd op een statistische analyse van een bestaand databestand, terwijl het vierde artikel berust op kwantitatieve documentenstudie.

32 Vgl. Savage & Burrows (2007).

33 Pouwels e.a. (2011), in het bijzonder p. 28. Het onderzoek is verricht door een team van vijf onderzoekers van maar liefst vier verschillende universiteiten; ook dit is tekenend voor de verdere professionalisering van de sociologie, waarin *teamwork* steeds meer gebruikelijk is geworden. Een ander artikel in hetzelfde nummer (ook genoemd in noot 31) concludeert op basis van een analyse van gegevens over verschillende wijken in Amsterdam dat er een negatief verband is tussen enerzijds de mate van etnische diversiteit en het percentage allochtonen in de buurt en anderzijds de mate waarin de buurtbewoners volgens antwoorden op een aantal enquêtevragen 'vertrouwen in de buurt' hebben (van Oirschot e.a. 2011); een uitkomst die spoort met zowel *common sense* als de resultaten van eerder onderzoek en daarmee evenmin de trivialiteit ontstijgt.

digheid van de uitkomsten: dekken deze wel wat ze beogen weer te geven? Dit probleem doet zich bijvoorbeeld voor in onderzoek waarin respondenten hun eigen competenties inschatten³⁴, of rapporteren over hun geluk of welbevinden. Kwantitatieve geluksstudies berusten op een simpele definitie van geluk: geluk is het antwoord op de enquêtevraag 'Bent u gelukkig?'³⁵ Of op basis hiervan werkelijk is aangetoond dat Nederlanders samen met IJslanders tot de gelukkigste volken ter wereld behoren, zoals zo nu en dan in de krant staat, valt te betwijfelen.³⁶

Met de verdergaande professionalisering van de sociologie is, zo concludeer ik, de kwaliteit van het onderzoek over het geheel genomen verbeterd, maar is er ook een overproductie gekomen van artikelen waarin de nadruk op empirische precisie en methodische verantwoording ten koste gaat van de inhoud – artikelen waarvan de inhoudelijke conclusies uiterst beperkt, triviaal of van twijfelachtige geldigheid zijn. Het beoordelingssysteem van *peer review* waarmee de erkende vaktijdschriften tegenwoordig werken houdt de publicatie van zulke artikelen niet tegen, integendeel: omdat de gevraagde *peers* meestal medespecialisten zijn die hetzelfde soort onderzoek doen, zullen die er vooral op letten of het onderzoek aansluit bij de juiste specialistische literatuur en volgens de juiste methodische regels is verricht. Het selectiesysteem voor wetenschappelijke publicaties werkt zo verenging van het blikveld en professioneel conformisme in de hand.

Maar de sociologie kent, gelukkig, ook nog een andere kant: het streven naar originaliteit. Dat bestaat natuurlijk in elke wetenschap, maar neemt hier bijzondere vormen aan. Op het theoretische vlak biedt de sociologie ruime, al te ruime mogelijkheden om originaliteitsdrang uit leven in de vorm van nieuwe of als nieuw voorgestelde ideeën en begrippen. Dat heeft geresulteerd in het doorgesloten theoretisch pluralisme waarvan eerder sprake was. Tegelijk wordt de behoefte aan originaliteit in de sociologie gevoed door het feit dat het verschil met 'lekenkennis' niet vanzelfsprekend is. Steeds worden sociologen geconfronteerd met de vraag waarin hun uitspraken zich onderscheiden van datgene wat mensen op

34 Als voorbeeld kan opnieuw een artikel in hetzelfde nummer dienen, dat gaat over 'burgerschapscompetenties' van leerlingen in het secundair onderwijs; daarin wordt uitgegaan van de volgende definitie: 'Onder burgerschapscompetenties van leerlingen wordt in dit artikel verstaan: het oordeel van leerlingen over hun attitudes jegens, vaardigheden in en reflectie op democratisch en maatschappelijk verantwoord handelen, en het omgaan met verschillen.' (Netjes e.a., 2011: 36) Dat is zoets als het definiëren van intelligentie als het oordeel van mensen over hun eigen intelligentie.

35 Of een daarmee vergelijkbare vraag, zoals 'Hoe tevreden bent u met uw leven?'

36 Kwantitatieve geluksstudies hebben onder aanvoering van de Rotterdamse socioloog Ruut Veenhoven een hoge vlucht genomen en ook wel belangwekkende resultaten opgeleverd. Maar ondanks pogingen tot validering blijft het de vraag of en in hoeverre de gevonden verschillen in gemeten gelukscores tussen groepen zoals naties werkelijke verschillen in geluk, voldoening of tevredenheid weerspiegelen. Uit de door Veenhoven zelf samengestelde *World Database of Happiness* blijkt dat de gemiddelde score voor een gegeven land in een gegeven jaar aanzienlijk kan variëren al naar gelang de vraagstelling en het aantal antwoordcategorieën (worlddatabaseofhappiness.eur.nl). Vgl. voor een nadere uiteenzetting mijn bespreking van Veenhoven (1984): Wilterdink (1986b).

Nico Wilterdink

grond van hun dagelijkse ervaringen weten of menen te weten, en van de informatie, ideeën en opinies die via de media worden verspreid.

Juist hierdoor zijn sociologen soms geneigd het onderscheid tussen hun eigen kennis en die van 'leken' over het sociale leven kunstmatig aan te dikken. Een beproefde manier is het suggereren van diepzinnigheid door het ontwikkelen van een geheel eigen jargon, een oude sociologische hebbelijkheid die zo nu en dan weer opduikt. Zo vinden we in een dik boek uit 2007 van de Nederlandse socioloog Willem Schinkel zelfbedachte termen als 'agranormativiteit', 'anesthetiek', 'autovampirisme', 'cladogrammatica', 'deparadoxalisering' en 'confictieve convictonen', woorden die mist blazen over een toch al buitengewoon onhelder betoog. Met deze vorm van imponeergedrag wist de auteur overigens de aandacht te trekken van een veel breder publiek dan alleen vakgenoten.³⁷

De drang tot originaliteit – of, onvriendelijker gezegd, de zucht om op te vallen – kan ook leiden tot overdrijving en dramatisering, tot het aanscherpen van contrasten waar de empirie eerder aanleiding geeft om te spreken van graduele verschillen of geleidelijke veranderingen. Als voorbeeld noem ik het werk van de populaire Duitse socioloog Ulrich Beck, die zich, zoals veel sociologen, bezighoudt met grote maatschappelijke transformaties in deze tijd. Beck benoemt deze als 'reflexieve modernisering', waarin de overgang plaatsvindt van de 'eerste moderniteit', de fase die uitmondde in hecht georganiseerde nationale staten met een uitgebreid verzorgingsstelsel, naar de 'tweede moderniteit', een fase waarvan de contouren nog niet helemaal duidelijk zijn maar die in elk geval iets volkomens nieuws brengt: 'een nieuw soort kapitalisme, een nieuw soort arbeid, een nieuw soort wereldorde, een nieuw soort natuur, een nieuw soort subjectiviteit, een nieuw soort dagelijks leven en een nieuw soort staat.' Liefst acht keer nieuw dus. En dan vervolgt hij: 'Het is nu de taak van de sociale wetenschap om deze meta-verandering te onderzoeken, een verandering die zich niet binnen maar aan sociale structuren voltrekt.'³⁸ Hier blijkt dat Beck sociale structuren als statisch opvat, als tegengesteld aan verandering, waardoor de verandering zelf eigenlijk onverklaarbaar is. Zo ook suggereren de begrippen 'eerste' en 'tweede moderniteit' een statische maatschappij-opvatting, en juist op grond hiervan kan Beck de verandering voorstellen als een ongewone, plotselinge overgang, een schokkende, alles overhoop halende transformatie. Nog een citaat: 'De maatschappij in de periode van de eerste moderniteit beschouwt zichzelf als het einde en de culminatie van de geschiedenis, als een sociale formatie die altijd zal blijven voortbestaan.' Ook

37 Schinkel (2008). Het boek kreeg een positieve, soms zelfs juichende ontvangst in landelijke dagbladen als *Trouw* (22-3-2008) en *NRC Handelsblad* (29-3-2008) en gaf aanleiding tot een optreden van de auteur in het avondvullende tv-programma *Zomergasten* in 2008. Zie voor uiteenlopende reacties in vaktijdschriften de lovende bespreking van Jan Willem Duyvendak in *Sociologie*, 4 (1), 2008, 101-105 tegenover de kritische van Nico Wilterdink in *Mens en Maatschappij*, 84 (3), 2009, 359-362.

38 Beck e.a. (2003), 2-3. Het artikel waar ik uit citeer heeft Beck met twee andere Duitse sociologen geschreven, maar kan gelden als min meer representatief voor al zijn werk. Onnauwkeurigheid en vaagheid in combinatie met een dramatische, alarmistische toon kenmerken al het eerste boek waarmee hij ruime bekendheid kreeg (Beck 1986), evenals het latere werk (zoals Beck 2007).

dit is – het woord moet maar eens vallen – slechte sociologie, al is het alleen maar omdat de maatschappij hier wordt opgevat als een soort persoon, een denkend wezen dat zichzelf in beschouwing neemt.³⁹

Beck kenschetst de tijd waarin wij nu leven als een periode van verwarring, waarin vertrouwde kaders ons ontvallen en we meer op onszelf worden teruggeworpen, gedwongen zijn eigen keuzes te maken en daarbij risico's lopen. Dat is geen onzin, maar er zijn sociologen die daar beter, nauwkeuriger en genuanceerder over hebben geschreven.⁴⁰ Juist door zijn simplificerende overdrijvingen en dramatische toon in combinatie met de bevestiging van bepaalde clichévoorstellingen weet Beck een breder publiek aan te spreken, en kennelijk ook indruk te maken in de sociologenwereld. Dat laatste wijst op een opmerkelijke en betreuenswaardige tegenstelling in de mechanismen van reputatievorming binnen de sociologie: terwijl voor de beoordeling van het gangbare empirische onderzoek doorgaans strenge methodologische maatstaven worden aangelegd, lijkt bij de beoordeling van werk dat buiten dit kader valt elke maatstaf van wetenschappelijkheid te ontbreken. Een neiging tot nogal pieteputerige kritiek waar het specialistisch empirisch onderzoek betreft gaat samen met een groot gebrek aan kritische zin met betrekking tot tijdsdiagnoses en theorievorming.

Beck is wat men noemt een 'publieke socioloog', iemand die zijn academisch werk aan een ruimer publiek presenteert en verbindt met politieke en normatieve vraagstukken. Dat is een mooie en belangrijke rol voor sociologen. Het streven om maatschappelijk relevante kennis te leveren is inherent aan de sociologie en een bestaansgrond voor het vak. Maar ook dit streven houdt gevaren in. Het kan betekenen dat sociologie verwordt tot prekerigheid, met veronachtzaming van serieuze wetenschappelijke verantwoording (zie weer, en nu voor het laatst, Ulrich Beck). De wens om nuttig te zijn kan er toe leiden dat men zich eenzijdig met de belangen van een bepaalde groep identificeert, bijvoorbeeld een machtige organisatie die beleid bepaalt, of een achtergestelde groep die emancipatie nastreeft. Vergaande identificatie met een groep of partij kan uitmonden in ideologisch dogmatisme. Het orthodoxe marxisme is daar het klassieke voorbeeld van, en het vrijwel verdwijnen van dit marxisme uit de sociologie na de heropleving in de jaren zestig-zeventig is dan ook geenszins te betreuren. Dat neemt niet weg dat elementen uit de marxistische traditie nog steeds met vrucht kunnen worden gebruikt, zoals bijvoorbeeld het werk van Bourdieu laat zien.⁴¹ Men zou zelfs kun-

39 Beck e.a. (2003), 6. Ook empirisch is de uitspraak ongegrond, als we deze vertalen in de stelling dat de meeste mensen in de tijd van 'de eerste moderniteit' (zo rond 1960) dachten dat hun maatschappij niet meer zou veranderen.

40 Hoewel tegen het verwante werk van Anthony Giddens overeenkomstige bezwaren zijn aan te voeren, is dit in het algemeen toch nauwkeuriger in formuleringen en grondiger in theoretische en empirische fundering dan de beschouwingen van Beck (zie bijvoorbeeld Giddens 1991). De door Beck als nieuw gepresenteerde notie van 'individualisering' is een klassiek sociologisch thema (Nisbet 1966), dat dan ook het beste in een langetermijnperspectief kan worden gezien (vgl. Wilterdink 1995). 'Individualisering' kan in verband worden gebracht met veranderingen in omgangsvormen die door Wouters (2007) onder de noemer van 'informalisering' zijn bestudeerd en geïnterpreteerd.

41 O.a. Bourdieu (1979).

Nico Wilterdink

nen stellen dat waar de maatschappelijke verhoudingen sinds de jaren tachtig in velerlei opzicht kapitalistischer zijn geworden, het belang van het marxisme voor de sociologie weer is toegenomen.

In de laatste twee decennia van de twintigste eeuw werd echter de ideologie van het vrijemarktdenken dominant – het neoliberalisme oftewel het marktisme, om met Bram de Swaan te spreken.⁴² Dit is geïnitieerd en gelegitimeerd door een andere sociale wetenschap, de economie. Daarin werden abstracte marktmodellen ontwikkeld die vervolgens op de veel complexere maatschappelijke werkelijkheid van toepassing werden verklaard. De gevolgen van dit denken en het daarmee verbonden beleid zijn onder meer zichtbaar geworden in de financieel-economische crisis van 2008. De economische wetenschap was, zoals de kritische Koreaanse econoom Ha-Joon Chang het heeft geformuleerd, niet irrelevant, maar ‘erger dan irrelevant’, want schadelijk.⁴³ Sociologen hebben de veronderstellingen van deze *mainstream* economie herhaaldelijk bekritiseerd. Ongeveer gelijktijdig met het neoliberalisme kwam een nieuwe economische sociologie op, waarin op basis van empirisch onderzoek werd gewezen op de discrepanties tussen de marktmodellen van economen en het feitelijk functioneren van markten.⁴⁴ Wat men de sociologen op dit gebied zou kunnen verwijten is dat zij met hun overtuigende kritiek al te terughoudend en voorzichtig zijn geweest en deze voornamelijk binnen de academische sfeer hebben uitgeoefend.⁴⁵ Daarmee hebben ze, denk ik, de potentiële relevantie van hun werk te weinig uitgebuit. Hier toont zich een schaduwzijde van de vérgaande professionalisering van de academische sociologie.

Ik heb hier drie strevingen of waarden in de sociologie besproken: vakmatigheid of wetenschappelijkheid, originaliteit en relevantie; oftewel de gerichtheid op ware, nieuwe en nuttige kennis.⁴⁶ Die waarden gelden in elke wetenschap, maar in de sociologie nemen ze, zoals we gezien hebben, speciale vormen aan (waarbij de sociologie overigens min of meer model staat voor de sociale wetenschappen in het algemeen). De eerste waarde, die van de vakmatige wetenschapsbeoefening, is in de sociologie de afgelopen decennia versterkt. Dat is op zichzelf een gunstige ontwikkeling. Maar die dreigt ten koste te gaan van de andere twee waarden. Vooral de relevantie komt in het gedrang als universitaire sociologen zich uit carrière-overwegingen vrijwel uitsluitend gaan richten op publiceren in erkende vak-

42 De Swaan (2008).

43 Chang (2010), 274.

44 O.a. Granovetter (1985). Een beknopt overzicht geeft Heilbron (2006).

45 De scherpste kritiek op de *mainstream* economie is in het algemeen door andere, dissidente economen uitgeoefend (zoals, naast Chang 2010, Hodgson 2009). Een gelukkige uitzondering is de (althans gedeeltelijk) sociologische kritiek van Velthuis & Noordgraaf-Eelens (2009).

46 Vergelijk de vier criteria van Goudsblom (1983): precisie, systematiek, reikwijdte en relevantie, waaraan hij in de inleiding tot de tweede druk originaliteit toevoegde (pp. V-VII). Precisie en systematiek zijn aspecten van wat ik hier vakmatigheid of wetenschappelijkheid heb genoemd. Reikwijdte kan hier ook toe gerekend worden, maar is meer omstreden (vgl. verderop in de tekst en noot 49).

tijdschriften.⁴⁷ Daar staat tegenover dat velen zich van dit gevaar bewust zijn, getuige de recente pleidooien voor een versterking van wat genoemd wordt de 'publieke sociologie'.⁴⁸

Als een ernstiger bezwaar tegen de wijze waarop de professionalisering van de sociologie gestalte heeft gekregen, zie ik de eenzijdige invulling van de waarde van vakmatige wetenschapsbeoefening, namelijk als het voldoen aan de gangbare methodische regels van empirisch onderzoek plus het aansluiten bij de specialistische literatuur over het onderwerp van studie. Vakmatige, professionele sociologiebeoefening zou echter veel meer moeten omvatten: het werken vanuit een sociologisch perspectief dat recht doet aan de eigen aard van het sociologisch objectgebied, de samenlevingsverbanden die mensen met elkaar vormen. En daarmee ben ik terug bij de minimumvoorwaarden waaraan goede sociologie zou moeten voldoen. Daar valt veel meer over te zeggen, hier beperk ik me tot nog enkele punten.

Goede sociologie kan specialistisch zijn, maar sluit zich niet in enge specialismen op. Zij ziet de samenleving niet als een optelsom van verschillende sociale sferen, sectoren of velden, maar zoekt naar samenhangen tussen sociale processen in verschillende sferen. Ze probeert, met andere woorden, sociale processen te begrijpen door ze in een bredere context te bezien en ze ook historisch te plaatsen, als deel uitmakend van voortgaande maatschappelijke ontwikkelingen.⁴⁹ Goede sociologie brengt ook geen scheiding aan tussen micro- en macroniveaus en maakt steeds de vertaalslag daartussen. En, het laatste punt dat ik wil noemen: goede sociologie definieert het vakgebied ruim, bakent het niet scherp af van andere maatschappij- en cultuurwetenschappen (waaronder de geschiedenis), en staat ook open voor de inzichten van andere disciplines, zoals de psychologie en de biologie. Zij levert zich echter niet uit aan een van die andere wetenschappen, maar maakt er vanuit haar eigen positie en eigen inzichten selectief gebruik van en geeft er waar nodig kritiek op.⁵⁰

Dit klinkt misschien pretentius, maar er zijn tal van voorbeelden te geven van werk dat aan deze kenmerken van goede sociologie voldoet. De namen van Elias, Bourdieu en Collins noemde ik al; ik zou er vele aan kunnen toevoegen. Op dat werk kunnen we voortbouwen, tegen de tendensen van theoretische en thematische verbrokkeling in.

47 Gesignaleerd door Glebbeek en De Vos (2000), die hieraan een pleidooi verbinden om de beleidsrelevantie van de sociologie te versterken.

48 Vooral sinds het *Presidential Address* van Burawoy (2005) voor de American Sociological Association, dat ook in Nederland veel reacties heeft losgemaakt; zoals bij Engbersen (2009) en de Vries (2010).

49 Dit spoot met het door Goudsblom (1983) bepleite streven naar grote reikwijdte. In diens eigen werk heeft dat vooral de vorm aangenomen van de studie van langetermijnprocessen (zoals in Goudsblom e.a. 1996). De aandacht hiervoor heeft de laatste tijd nieuwe impulsen gekregen vanuit de evolutietheorie (vgl. Lenski 2005).

50 Dit geldt bijvoorbeeld voor de verhouding met de sociobiologie, een uit de biologie voortgekomen stroming die het menselijke sociale leven wil herleiden tot de eigenschappen van de mens als diersoort. Enkele bezwaren hiertegen heb ik geformuleerd in een bespreking van Sanderson (2001): Wilterdink (2008).

Nico Wilterdink

Literatuur

- Beck, Ulrich (1986), *Risikogesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (2007), *World at Risk*. Cambridge: Polity Press, 2009 (oorspronkelijk: *Welt-risikogesellschaft*, 2007).
- Beck, Ulrich, Wolfgang Bonss, Christoph Lau (2003), The Theory of Reflexive Modernization. *Theory, Culture & Society*, 20 (2), 1-33.
- Bourdieu, Pierre (1979), *La distinction*. Paris: Minuit (Engelse vertaling: *Distinction*, 1984).
- Bourdieu, Pierre (1989), *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep (artikelen vertaald uit het Frans).
- Buch, Leopold de (1968), Wissenschaftler aller Länder, vereinigt euch! In: Leopold de Buch en Bob Groen, *De verbeelding aan de macht. Revolutie in een industriestaat*. Utrecht/Antwerpen: A.W. Bruna & Zoon.
- Burawoy, Michael (2005), For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70 (1), 4-28.
- Chang, Ha-Joon (2010), *23 dingen die ze je niet vertellen over het kapitalisme*. Nieuw Amsterdam (vertaald uit het Engels).
- Cole, Stephen (ed., 2001), *What's Wrong with Sociology?* New Brunswick/London: Transaction Publishers.
- Coleman, James S. (1986), *Individual Interests and Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, James S. (1990), *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA/Londen: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Collins, Randall (2001), Why the Social Sciences Won't Become High-Consensus, Rapid-Discovery Science. In: Cole (ed.), 61-84.
- Collins, Randall (2004), *Interaction Ritual Chains*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1964), *Moderne Sociologie. Systematiek en analyse*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (Aula), 5e druk (1e druk 1959).
- El, Carla van (2002), *Figuraties en verklaringen. Stijlgebonden schoolvorming in de Nederlandse sociologie na 1968*. Aksant (diss.).
- Elias, Norbert (1939), *Het civilisatieproces*. Utrecht: Het Spectrum (Aula), 1982, 2 delen (oorspr.: *Ueber den Prozess der Zivilisation*, 1939, 2de druk 1969).
- Elias, Norbert (1970), *Wat is sociologie?* Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (Aula), 1971 (oorspr.: *Was ist Soziologie?*, 1970).
- Emirbayer, Mustafa (1997), Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology*, 103 (2), 281-317.
- Engbersen, Godfried (2005), Een eeuwige jeugd. Constanten en vernieuwingen binnen de Nederlandse sociologie. *Sociologie*, 1 (1), 90-105.
- Engbersen, Godfried (2009), Het gulzige publiek van de sociologie. In: dez., *Fatale remedies*, 233-248. Amsterdam: Pallas Publications.
- Fresco, Louise O. (2011), *Feiten in Overvloed*. Amsterdam: Vossiuspers UvA (Kohnstamm-lezing).
- Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Glebbeeck, Arie en Henk de Vos (2000), Heeft de sociologie een toekomst? Over de hardnekkige onvolledigheid van de sociologische beroepsopvatting. *Mens en Maatschappij*, 75 (4), 277-297.
- Goffman, Erving (1961), *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin, 1968 (1961).
- Goudsblom, Johan (1983), *Balans van de sociologie*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (Aula), tweede vermeerderde druk (eerste druk 1974).

- Goudsblom, J. (1987), *De sociologie van Norbert Elias*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Goudsblom, Johan, Eric Jones, Stephen Mennell (1996), *The Course of Human History*. Armonk/London: M.E. Sharpe
- Gouldner, Alvin W. (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann, 1971.
- Granovetter, Mark (1985), Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91 (3), 481-510.
- Heilbron, Johan (2006), Theoretische vernieuwing in de economische sociologie. In: Godfried Engbersen & Jos de Haan (red.), *Balans en toekomst van de sociologie*, 73-83. Amsterdam: Amsterdam University Press/Pallas Publications.
- Hodgson, Geoffrey M. (2009), The great crash of 2008 and the reform of economics. *Cambridge Journal of Economics*, 33, 1205-1221.
- Houtman, Dick (2009), Een halve eeuw na Moderne Sociologie (1959). J.A.A. van Doorn is dood en de sociologie voelt zich niet zo lekker. *Sociologie*, 4 (5), 521-539.
- Houtman, Dick, Peter Mascini en Marieke Gels (2000), Waarom lopen de kerken leeg maar groeit New Age? Over individualisering, secularisering en religieuze verandering. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 27 (4), 477-508.
- Kuhn, Thomas (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press (sec. enlarged ed., first ed. 1962).
- Kuipers, Giseline & Alex van Venrooij (2004), 'Een poging brokstukken van oplossingen in elkaar te passen.' De eerste vijf jaar van het Amsterdams Sociologisch Tijdschrift. In: Wilterdink & Van Heerikhuizen (red.), 448-465.
- Lenski, Gerhard (2005), *Ecological-Evolutionary Theory*. Boulder/Londen: Paradigm Publishers.
- Luhmann, Niklas (1984), *Soziale Systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Liotard, J-F (1979), *La condition postmoderne*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Mead, George H. (1934), *Mind, Self, and Society*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Netjes, Justine E. e.a. (2011), Eenheid of verdeeldheid? Burgerschap in een gedifferentieerd voortgezet onderwijssysteem. *Mens en Maatschappij*, 86 (1), 34-65.
- Nisbet, Robert A. (1966), *The Sociological Tradition*. London: Heinemann, 1967 (1966).
- Norris, Pipa & Ronald Inglehart (2004), *Sacred and Secular*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oirschot, Lonneke van, Jeroen Slot en Emmie van Oirschot, Voorspellers van vertrouwen in de buurt. Sociale cohesie in Amsterdam. *Mens en Maatschappij*, 86 (1), 66-87.
- Parsons, Talcott (1937), *The Structure of Social Action*. Boston: McGraw-Hill.
- Parsons, Talcott (1951), *The Social System*. New York: The Free Press/London: Collier Macmillan.
- Pouwels, Babette e.a. (2011), Gulzige organisaties en de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid binnen huishoudens. *Mens en Maatschappij*, 86 (1), 5-33.
- Ritzer, George (2000), *Modern Sociological Theory*. Boston etc.: McGraw-Hill, 5th ed.
- Sanderson, Stephen K. (2001), *The Evolution of Human Sociality. A Darwinian Conflict Perspective*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Savage, Mike & Roger Burrows (2007), The Coming Crisis of Empirical Sociology. *Sociology*, 41 (5), 885-899.
- Scheff, Thomas J. (1968), *Being Mentally Ill*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Schinkel, Willem (2008), *Denken in een tijd van sociale hypochondrie*. Kampen: Klement (2de verbeterde druk, 1e druk 2007).
- Swaan, Abram de (1996), *De mensenmaatschappij. Een inleiding*. Amsterdam: Bert Bakker.

Nico Wilterdink

- Swaan, Abram de (2008), Hoe wetenschap plots een meninkje werd. *NRC Handelsblad*, 30 oktober 2008 (Opiniepagina).
- Treibel, Annette (1993), *Einführung in soziologische Theorien der Gegenwart*. Opladen: Leske & Budrich.
- Veenhoven, Ruut (1984), *Conditions of Happiness*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam (diss.).
- Velthuis, Olav & Liesbeth Noordegraaf-Eelens (2009), *Op naar de volgende crisis!* Kampen: Klement.
- Vries, Geert de (2011), De publieke rol van de sociologie. In: *De publieke rol van de sociologie*. Actualiteitencollege NSV 25 november 2010. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Nijmegen: Nederlandse Sociologische Vereniging.
- Wallace, Ruth A. & Alison Wolf (2006), *Contemporary Sociological Theory*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, 6th ed.
- Wallerstein, Immanuel (1974), *The Modern World-System*. New York: Academic Press.
- Wilterdink, Nico (1986a), Historisch-vergelijkende sociologie in de jaren zeventig. In: H.A. Becker & P. Glasbergen (red.), *Sociologie en verzorgingsstaat. Een proefbalans*. 's-Gravenhage: VUGA, 95-118.
- Wilterdink, Nico (1986b), Geluk gemeten (bespreking van Veenhoven (1984)). *Sociologisch Tijdschrift*, 13 (1), 130-134.
- Wilterdink, Nico (1995), On Individualization. *Sociale Wetenschappen*, 38 (4), 4-17.
- Wilterdink, Nico (1998), De schuld van het kapitaal. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 25 (2), 185-195.
- Wilterdink, Nico (2000), *In deze verwarrende tijd. Een terugblik en vooruitblik op de post-moderniteit*. Amsterdam: Vossiuspers AUP (oratie).
- Wilterdink, Nico (2004), Marx & Co. In: Wilterdink & Van Heerikhuizen (red.), 466-480.
- Wilterdink, Nico (2008), Metaphysical Materialism: Some Critical Remarks on Sanderson's *The Evolution of Human Sociality*. In: H.-J. Niendenzu e.a. (eds.), *The New Evolutionary Social Science*, 42-51. Boulder/Londen: Paradigm Publishers.
- Wilterdink, Nico & Bart van Heerikhuizen (red., 2004), *Het laatste nummer. Dertig jaar AST*. Themanummer van *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 31, 4.
- Wouters, Cas (2007), *Informalisering. Manieren en emoties sinds 1890*. Amsterdam: Bert Bakker, 2008 (oorspr. Engelse uitgave 2007).